

НОВИ САД ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Слободан Бјелица, *Политички развој Новог Сада између два светска рата*,
Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад 2008.

Diligentia omnibus in rebus plurimum valet.

Ове је речи изговорио Марко Тулије Цицерон, водећи староримски адвокат и говорник у првом веку пре Христа, а говоре о томе да марљивост у свим стварима највише вреди. Марљивост је одлика нашег младог историчара, Слободана Бјелице, и пред нама је његова књига, на коју се чекало више од пола века.

Слободан Бјелица је рођен у Новом Саду 1975. године, где је похађао основну школу. После завршене Карловачке гимназије, уписао је Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју, на којем је дипломирао (1999), магистрирао (2003) и докторирао (2007). До сада је објавио више од четрдесет научних и стручних радова, међу којима и монографију *Радикали у Војводини 1919–1929*. (Београд 2005). Предаје на Одсеку за историју новосадског Филозофског факултета, као доцент на предмету Историја Југославије.

Монографија Слободана Бјелице *Политички развој Новог Сада између два светска рата* је приређена докторска дисертација коју је аутор одбранио децембра 2007. године на Филозофском факултету у Новом Саду, пред комисијом коју су чинили: проф. др Александар Касаш (ментор), проф. др Љубодраг Димић, и доц. др Биљана Шимуновић-Бешлин.

После предговора и уводног разматрања, садржина књиге је подељена на четири поглавља, а затим следе: закључак, списак извора и литературе, именски регистар и резиме на енглеском језику.

Прво поглавље, под насловом *Сегуитте Бачке обласци*, прати политички живот у времену од 1919. до 1929. године, борбу за градску самоуправу, процес „национализовања“ града, као и концентрисање државних установа у Новом Саду, у овом периоду. Све релевантне политичке странке придавале су Новом Саду велики значај, као неформалном средишту Војводине, и у њему су имале своје важне одборе. У границама Краљевине СХС, Војводина је уз Лужну Србију, била област која је имала најхетерогенију

националну структуру. Званична политика ишла је у правцу постепене измене етничке слике тих крајева. Напори које је власт у ту сврху предузимала били су, у оно време, познати под јединственим термином „национализовање“ (или „национализација“). Центар спровођења „национализовања“ Војводине био је Нови Сад.

Друго поглавље носи наслов *Центар Дунавске бановине*. Почетак овог поглавља посвећен је политичким односима у граду од 1929. до 1941. године. Следи одељак о сукобима унутар градских власти, а затим о територијалном проширењу Новог Сада, као и о активностима националних удружења у граду у овом времену. Промене које је шестојануарски режим увео несумњиво су знатно погодиле развој Новог Сада. Наиме, 3. октобра 1929. године донет

је Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, по којем је држава, од тада звана Југославија, подељена на девет бановина. Седиште једне од бановина, Дунавске, која је обухватала Банат, Бачку, Барању, источни Срем, северну Шумадију и источну Србију, било је у Новом Саду. Тиме су се у великој мери оствариле нескривене наде Новосађана да ће у преуређеној држави њихов град добити веома велики значај. Поставши седиште Дунавске бановине, Нови Сад је доживео врхунац свог политичког успона, који је отпочео са стварањем југословенске државе 1918. године.

Треће поглавље *Економске основе и политичког развоја* посвећено је успону новосадске привреде и урбанистичком расту града у времену између два рата. Економски значај Новог Сада, од самог његовог настанка, пре свега је лежао у географском положају, веома повољном за трговину, која је уз пољопривреду била главна привредна грана којом су се житељи овог града бавили. После 1918. године, у границама нове југословенске државе, такав положај Новог Сада још више је дошао до изражаја и погодовао развоју свих грана привреде у граду. Економски развој Новог Сада систематски је подржаван од стране централних власти, како би се утврдио престиж Новог Сада, као места које је било предодређено да буде средиште процеса „национализовања“ Војводине. Напретку привреде Новог Сада умногоме је допринео и већи административно-политички значај који је тај град стекао у југословенској држави, нарочито после 1929. године. Од немалог значаја за градску привреду била је и предузимљивост самих Новосађана.

Четврто поглавље *Културно-просветне ирлике* упознаје нас са школством у међуратном Новом Саду и културном политиком у новим условима. Културна мисија Новог Сада у међуратном раздобљу била је одређена вековном традицијом тог града

и његовим централним местом у политици „национализовања“ Војводине. Сматрало се да Нови Сад има све претпоставке да буде носилац националне културе на том простору, у условима југословенске државе. Једну од битних претпоставки успешног „национализовања“ Новог Сада и Војводине представљало је образовање и васпитавање њихових грађана у духу нове државне стварности. Националне мањине морале су да навикну да живе у југословенској краљевини и да је такво стање трајно, а не привремено. Са друге стране, српском живљу, који је несумњиво био веома национално свестан, требало је учврстити свест о сопственој држави, коју је кроз векове живота под туђинском влашћу изгубио.

На крају свог излагања, Слободан Бјелица долази до закључка да је ступање Новог Сада у југословенску државу несумњиво био пресудан разлог за интензиван политички и сваки други успон овог града од 1918. до 1941. године, који је допринео да Нови Сад, по завршетку Другог светског рата, без дилеме буде проглашен за седиште новоформиране Аутономне покрајине Војводине, што је остао до данас, развивши се у прави велеград. Корени његове садашње величине добрим делом се налазе у развоју који је, смишљеном државном политиком али и уз велико залагање самих Новосађана, доживео у међуратном периоду када је добио административно прворазредно место у Војводини и постао њено неспорно политичко, културно и привредно средиште.

Огроман напор који је учинио Слободан Бјелица истражујући међуратну историју Новог Сада дао је очекивани резултат. Можемо само пожелети да настави рад са ентузијазмом који је својствен овом младом научнику и успех неће изостати.

Речи су сувишне тамо где нам дело само за себе говори. *Ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis.*

Душан Миљковић

ИСТОРИЈА НОВОСАДСКОГ СПОРТА

Владимир Вујин, *Сентиментални споменар – Сјорџски корифеји Новог Сада*,
Дневник – Музеј Војводине, Нови Сад 2010.

Владимир Вујин је током своје дугогодишње новинарске каријере био сарадник Музеја Војводине. Та сарадња се одвијала и у време када је као спортски новинар пратио формирање Одсека за физичку културу и спорт Војводине Музеја Војводине и извештавао поводом реализације изложби које је Одсек приређивао у земљи и иностранству. Касније је, као уредник спортске рубрике у листу *Дневник*, објавио фељтон у осамнаест наставака *Два века новосадског сјорџа* као резултат заједничког рада др Милана Вранића, др Бранка Мркића и кустоса Одсека Јована Пауновића.

Као врстан новинар користио је музејску грађу и сугерисао спортистима и заслужним спортским радницима да своју документацију и предмете уступе Музеју. Захваљујући његовој сарадњи комплетна заоставштина познате стонотенисерке Гордане Перкучин смештена је у Збирку за историју физичке културе и спорта Војводине.

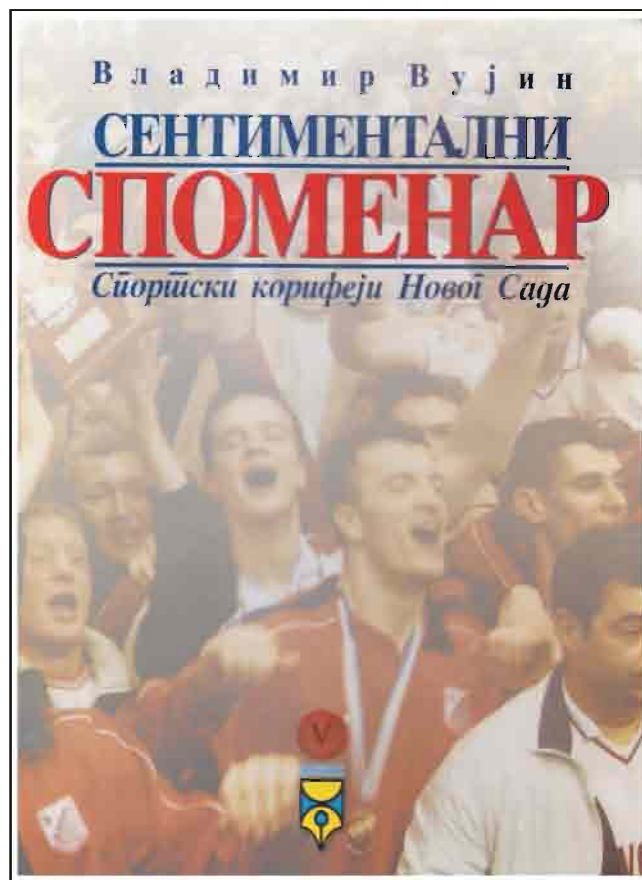
Поред прикупљања, обраде, публиковања и приређивања изложби из историје спорта кустос, у опису свог посла, учествује и у писању рецензија и уређивању монографских издања са тематиком из историје спорта својих дугогодишњих сарадника. Тако је у издању Музеја Војводине 2005. године објављена књига *Југословенски сјорџ* аутора Милојка Тубића, једног од сарадника Музеја. Следећи ту праксу, Музеј Војводине је прихватио да буде суиздавач књиге *Сентиментални споменар* и из разлога што у својој збирци чува предмете спортиста, спортских радника и спортских функционера, чије биографије употпуњују садржај у књизи. У *Споменару* се налазе и биографије историчара физичке културе др Милана Вранића и др Бранка Мркића, који су иницирали оснивање Одсека у Војвођанском музеју, из којег је касније настала Збирка за историју физичке културе и спорта Војводине у оквиру Одељења за старију и културну историју.

Владимир Вујин је као новинар и савременик бележио више од пола века, како каже у предговору књиге, животне и спортске приче људи који су ства-

рали спортску славу и ширили углед Новог Сада у земљи, Европи и на многим најзначајнијим спортским манифестацијама у свету.

У *Сентименталном споменару* су током minulих пет деценија представљени носиоци олимпијских медаља, светски и европски шампиони, рекордери и прваци, познати спортски тренери, судије, новинари, фоторепортери, али и многи други, мање познати, који су део широке спортске породице и представљају важан чинилац спортске историје.

Избор ових личности је извршио сам аутор, многимима је био савременик, хроничар и сапутник на бројним важним такмичењима. У књизи каже како одабир није потпун, али је прављен по сопственом избору и чини својеврсну збирку сентименталних записа и успомена, а на чега нас и сам наслов књиге упућује.

Оно што одликује његова сентиментална сећања, је пре свега, велика љубав, професионализам, али и историјски утемељен приступ када бележи прошлост. У Сентименталном споменару његови текстови су проверавани и писани на основу личних казивања и разговора са актерима, лишени субјективних оцена и произвољних тумачења.

Део књиге који се односи на спортско друштво „Јуда Макаби“, планинарско друштво „Фрушка Гора“, „Еђшег“, историју градње Спортског и пословног центра „Војводина“, као и на значајне спортске манифестације које су се тамо одиграле, ослања се на писане трагове, историјске чињенице и изворе. Ове текстове илуструју бројне фотографије испод којих су прецизно забележени учесници, догађаји и године, тако да са правом чине део спортске и историјске баштине Новог Сада.

У *Сентименталном споменару* су трајно записане спортске и животне приче бројних спортиста који су задужили и прославили Нови Сад и целу на-

шу земљу, али и свих оних људи који су себе, на овај или онај начин, уградили у спорт. Читава књига говори о подвизима неколико генерација новосадских спортиста, стваралачком раду тренера, способностима функционера и ентузијазму спортских радника и свих осталих који су заслужни за „тренутке среће и патриотског заноса“, које су нам током минулог времена подарили. Аутор је на занимљив начин представио неке мало познате чињенице из живота ових људи, али и важне податке из прошлости Новог Сада.

Сентиментални споменар је исцрпна и корисна публикација и представља недостајућу карикатуру у историји спорта и физичке културе града. Она својим „сентименталним сећањима“ чува од заборава и даје подстрек новим спортским генерацијама да чине сличне подвиге, који ће можда опет ући у неке будуће споменаре.

Јован Пауновић

РЕПРЕЗЕНТАТИВНА И АНАЛИТИЧКА СЛИКА МУЛТИМЕДИЈАЛНЕ КОЛЕКЦИЈЕ

Спомен-збирка Павла Бељанског – Хроника једног музеја и једног времена (1961–1971), уредила др Јасна Јованов, Спомен-збирка Павла Бељанског, Нови Сад 2009.

Монографија *Спомен-збирка Павла Бељанског*, обимна и веома луксузно штампана књига великог формата, структурално обухвата два основна сегмента: текстуални и визуелни. У текстуални део књиге читаоца уводи аутобиографска нота Павла Бељанског из 1962. године у којој су скицирани неки од кључних мотива који су га водили у прикупљању колекције. Затим следе поглавља: *Два живота једне колекције* (др Јасна Јованов), *Живот посвећен уметности* (мр Милана Квас), *Колекционар и његова победа* (Радослав Петковић) и *Спомен-збирка Павла Бељанског и њен архивски Иво Куршовић* (Валентина Брдар).

У другом текстуалном сегменту, под насловом *Хронологија: Павле Бељански и његова збирка*, окупљени су документарно-информативни текстови који се односе на литературу о Спомен-збирци, за-

тим на њена издања у периоду од 1997. до 2008. године. Следи списак свих аутора текстова и списак репродукованих уметничких дела, док је на крају књиге дат именски регистар.

Између ова два блока налази се језгро књиге, њен визуелно најзначајнији и најузбудљивији део посвећен уметничким делима и уметницима. У извесном смислу, текстуална равна поставља сцену за интерпретацију визуелних садржаја, односно, уметности у славној и драгоцепој Спомен-збирци Павла Бељанског. Ово поглавље у књизи подразумева, дакле, два дела: онај под насловом *Уметничка дела*, и други *Уметници*. Оба наведена блока, по броју страна и најобимнија, готово да су равноправно поделила терет репрезентације колекције Павла Бељанског. Мада је његова колекција утемељена на личним мотивима, а свака од слика била део његовог властитог

живота, како је сам волео да каже, ипак је тек 1961. године, када је трансформисана у јавну колекцију, почео њен нови и прави живот у културној јавности.

У одељку *Прилој за евројску анџологију уметности* мр Милана Квас прецизно наглашава атипичност колекционарске позиције Павла Бељанског следећим речима: „За разлику од многих колекционара који су сакупљали уметнине после мањег или већег временског периода, тек пошто би се показала њихова вредност, највећи број дела за своју збирку Бељански је набављао непосредно после њиховог настанка.“

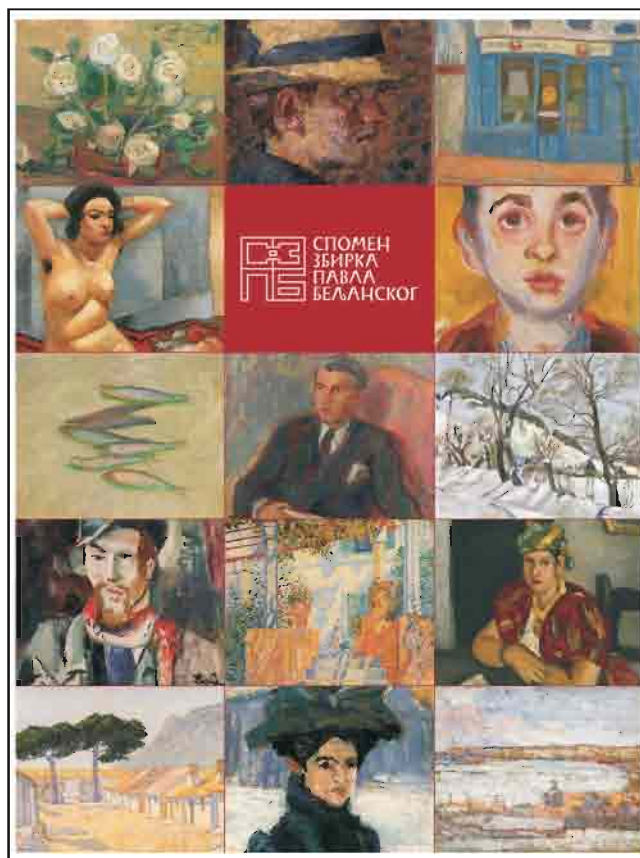
Исте 1961. године, када је отворена Спомен-збирка Павла Бељанског у Новом Саду, објављен је и први каталог збирке, у неку руку и прва монографска публикација, за коју су предговор написали проф. др Момчило Стевановић и Павле Бељански. Наредних година о збирци је писала и систематски прикупљала документарни материјал њен први куратор др Вера Јовановић, која је 1977. године припремила и прву, велику и студиозну, монографију Спомен-збирке Павла Бељанског. Потом се, након више од тридесет година, приступило новој интерпретацији и презентацији овог антологијског уметничког фонда који је осмислила и реализовала др Јасна Јованов, управница Спомен-збирке Павла Бељанског од 1999. године.

У сасвим новом кључу, у новој монографији *Спомен-збирка Павла Бељанског*, дата је репрезентативна и аналитичка слика мултимедијалне колекције уметничких дела која се данас налазе под окриљем Спомен-збирке. Она је утемељена на јасном моделу који, опет, обухвата текстуалну и визуелну нарацију. Такав методолошки оквир је захтевао да се за сваку слику, скулптуру, графику и таписерију најпре уради једна врста идентификационог кода, у којем су садржани основни инвентарски и каталогски подаци са репродукцијом у боји. Интерпретација и читање визуелне поруке сваког појединачног уметничког дела у Спомен-збирци Павла Бељанског поверена је истакнутим историчарима уметности, онима који се студиозно баве изучавањем токова модерне и контекстуализацијом и историзацијом југословенских уметника прве половине 20. века.

Монографија *Спомен-збирка Павла Бељанског* писана је, дакле, на темељу обимног претходног истраживања целокупног рада сваког од уметника

који су својим делом заступљени у колекцији, што се добро види из ажурно и енциклопедијски обликованих биографија и библиографија. Комплексан и врло обиман вишегодишњи рад на прикупљању текстуалног и визуелног материјала за књигу извео је, пре свега, уређивачки тим у којем су били др Јасна Јованов и мр Милена Квас, а онда и кураторски колегијум Спомен-збирке Павла Бељанског, међу којима треба издвојити: Драгану Бошковић, Милицу Орловић-Чобанов, Марту Ђармати, Александру Нећак, Јулијану Стојсављевић и Будимира Вуковића, поред свесрдне сарадње свих осталих запослених. Непотребно је овде наводити имена двадесетшест аутора интерпретативних текстова, јер су она дата у књизи, али не треба заборавити да су уреднице укључиле најмање још толико сарадника који су били задужени за дизајн и графичко-техничку израду књиге. Међу њима је посебно упадљив рад Велика Дамјановића, који је нашао праву формулу за дизајн књиге која, будући да се односи на ремек-дела уметности 20. века, мора имати модернистичку и конструктивистичку визуелну матрицу.

Теоријско-историографски метод који је понудио оквир за чувена дела из Спомен-збирке Павла

Бељанског, без којих се данас не може ни замислити истраживање модерних тенденција у уметности како Србије тако и бивше Југославије, синтетизује актуелна искуства мултимедијалног и мултидисциплинарног приступа у анализи. По методолошким усмерењима и по свеобухватности у презентовању како визуелне тако и документарно-информативне грађе монографија представља узорно дело у погледу интерпретације уметничких дела и њихових аутора, славних уметника, сада већ прошлог века. Али, оно што се такође може узети за прототип то је начин на који је представљена улога и место приватне колекције у контексту јавног и институционалног живота. Чин сакупљања уметности није представљен као егоистичан и ексцентричан хир Павла Бељанског, него је сагледан у контексту ширег националног и ванвременског културног постигнућа појединца као и шире друштвене заједнице.

Монографија *Сйомен-збирка Павла Бељанског*, репрезентативно и луксузно обликована књига, ме-

тодолошки заснована на укрштању историографског и аналитичко-синтетичког научног приступа, крајње узбудљиво износи најширој јавности све оно што је, у овом тренутку, важно и неопходно знати о једној мултимедијалној уметничкој збирци антологичких дела насталих у 20. веку, али исто тако и о њеном оснивачу, Павлу Бељанском. Пратећи пажљиво линију обликовања збирке, најпре у интимном и приватном амбијенту једног љубитеља и колекционара уметничких дела, а онда, од 1961. године, и њен репрезентативан живот у јавности и у наменски подигнутој згради, сагледава се, из једног другог угла, и читава историја модерне уметности. Без овог драгоценог погледа у назад, који нам се тако студиозно нуди у монографији, тешко да се може разумети до краја и актуелна уметничка продукција.

Др Миланка Тогић

КУЛТ ПЕСНИКА КАО ФЕНОМЕН НАЦИОНАЛНЕ РОМАНТИКЕ

Снежана Мишић, *Култ Бранка Радичевића у српској визуелној култури крајем 19. века*, Галерија Матице српске, Нови Сад 2009.

Култ српског песника Бранка Радичевића (1824–1853) настао је као одраз утицаја националне романтике и пораста националне свести крајем 19. века и о томе уверљиво и са сериозном темељитошћу говори књига Снежане Мишић, кустоса Галерије Матице српске, која је са пажње вредном акрибијом приступила овој теми, а своје мастер студије крунисала књигом.

Сагледавање историје културног живота, који је био тесни пратилац битних историјских датума, базира се овде на проучавању елемената визуелне културе, што логично и произилази из звања младе научнице, јер је она историчар уметности Галерије Матице српске и већ је својим „уземљењем“ окренута према ликовној култури коју ова престижна ин-

ституција баштини. Култ једне личности јесте тема од скоро епохалне важности за сазнање о поједином друштву у одређеном историјском периоду, а настајак култова појединих личности описивала су се делима у распону од аутобиографских и мемоарских до историјских и психолошких студија, које су феномену поједине личности, у зависности од познавања времена, прилазиле са аспеката бројних становишта и промишљања. Култ Бранка Радичевића, једног од најпознатијих песника српског романтизма, чије је дело потврдило Вукове захтеве и реформу српског језика, а лик и рана смрт од тада „романтичарске песничке болести“ како ју је и Сузан Сонтаг у књизи *Болести као мейафора* видела, сврстали су га у ред поклоника вечне младости, трагично преминулих

младих уметника, али и у ред националних хероја/симбола који је у једном времену послужио као мотив утемељења националног освешћења. Његов култ је у књизи разматран при крају 19. века али и са почетка 20. века због логике историјских дешавања, која се не могу тренутно укинути нити посматрати у оквиру строго наметнутих временских граница.

Ауторка у предговору каже да су истраживања и рад „засновани на методолошком приступу који прати процес уобличавања култа Бранка Радичевића као националног песника и његово увођење у колективну меморију.“ Она је своју књигу поделила на два круцијална дела: у првом је „обрађен је процес хероизације Бранка Радичевића која је подразумевала низ акција којима се конституисало јавно комуникационо деловање национализма: стварање култа, пренос Бранкових костију из Беча на Стражилово и трајно меморисање песника путем споменика. Други део књиге посвећен је визуализацији Бранковог култа и поетици која га је формулисала у српској уметности и визуелној култури 19. века.“

Процес хероизације песника Бранка Радичевића, односно увођење у национални пантеон започело је неколико година након његове смрти. Популарност његове поезије и њено објављивање били су иницијални обрасци који су, у тадашњим друштве-

ним и културно-историјским околностима, довеле до појаве и других идеја, на првом месту до тога да се Бранкови земни остаци пренесу са бечког гробља Сен-Маркс на песниково жуђено место из *Ђачкој расијанка* – Стражилово („Ту нек ми се ладна копа рака, / Ту ће мене земља бити лака“). Уклапало се то у општи образац тадашњег културног конституисања нација: поред Бранка у завичај је у другој половини 19. века српски народ пренео и Вука Караџића и Стевана Митрова Љубишу. Процес пребацивања земних остатака у књизи је описан до најмањих детаља: од зачетака идеје и оснивања одбора, до припреме прославе дочека и полагања у гроб 1883. године, што је било и отежавано и успоравано различитим утицајима на догађаје, пре свега политички инструментисаним. Плене подаци који осветљавају разне моменте из деловања појединих стратегија, као што је на пример појављивање илустрованог календара *Орао* за 1878. годину који је, према речима Снежане Мишић, представљао прекретницу у Бранковој популарности, јер се српски свет почео много више интересовати за песника него до тада. Овде се појављују први прилози о песнику – кратак песников животопис из пера Бранковог пријатеља Јована Бошковића, писмо Мине Караџић-Вукомановић пуно занимљивих усмена и сећања, те песников портрет од

Урош Предић, „Девојка на сјуденцу“, Галерија Мајице српске, Нови Сад

Стевана Тодоровића који је за потребе литографи-сања кориговала Мина Караџић-Вукомановић.

Једна од занимљивости је прављење отиска Бранкове лобање у гипсу, одмах по ископавању костију у Бечу, која је по наруцби Бечког одбора за пренос костију одливена у десет примерака и послата на адресе музеја, школа и удружења у Нови Сад, Београд, Загреб, Цетиње, Славонски Брод, Сремске Карловце, Задар и Беч. „Ово је био први од подухвата трајног меморисања лика преминулог песника, преузет из општих европских оквира произвођења хероја“, пише ауторка, наводећи при томе мишљење Ненада Симића који је у овоме видео „необично даривање неке исконске, готово паганске идолатрије“ али и подстицај савременика и будућих нараштаја на национално самољубље угледањем на револуционаре „који су, попут Доситеја, Вука, Бранка и Даничића, разгртали таму над духовним просторима нашег живљења“. Од описа свечаности пријема земних остатака и њиховог полагања у гроб на Стражилову, које је изабрано, после извесних натезања међу одборницима, ипак по песниковој жељи, до предочених илустрација у књизи на којима се виде изгледи сребрних венаца Љубомира Ненадовића из Панчева, урађен у Аустрији, и кнеза Црне Горе Николе Петровића, који је наручен и израђен у Москви 1883. године, још више су интригантне фотографије Јохана Рехницера о овом догађају које су се могле наручити и купити у то време, са циљем да се подстакне деификација и обожавање личности којој је приређен овако велик и крупан догађај, од националне важности. Ни подизање споменика Бранку на Стражилову није протекло глатко нити у замишљеном року, но ипак се, по нацрту архитекте из Београда Светозара Ивечковича, овде нашло пирамидално обележје 15/27. септембра 1885. године, које је по своме саставу, од камења пристиглог са многих планина дилем Србије и околне, представљало националну рецепцију српске територије. Пирамидална форма, према Мирославу Тимотијевићу, носи широка амблематска значења славе и меморије и зато се конструисала у част заслужних појединаца.

Визуализација култа Бранка Радичевића била је потакнута не само наведеним догађајима, већ и великом популарношћу његове поезије, која је инспирисала настанак бројних композиција, домаћих и страних, написаних од стране Јована Пачуа, Светлика Пашћана, Јосипа Славенског, Ивана Зајца, Стевана

Мокрањца, Даворина Јенка, Исидора Бајића и других. Наслоњена на овакав бекграунд, визуализација се наставила даљом ликовном експлоатацијом на првом месту његовог портрета објављеног у *Орлу* за 1878. годину и из пера Стевана Тодоровића, који је најубедљивије, мада не крајње аутентично, приказивао Бранков лик. Иронија и јесте у томе да ниједан постојећи портрет не представља верно песников лик, што је у историји уметности била честа тема расправе. Стева Тодоровић је једини начинио његов портрет – цртеж – по природи, а како Стеван В. Поповић није био задовољан њиме, замолио је Мину Караџић-Вукомановић да га за потребе објављивања у *Орлу* за 1878. годину коригује и тако „је настао идеализовани Бранков портрет у профилу – јер и Стевин и Минин портрет песника нису у правом смислу портрети, то су више типизирани, романтичне представе младог песника“, што је признао и сам Тодоровић, који је његов портрет урадио још два пута. Још једна расправа везује се за талботипију из заоставштине Анастаса Јовановића на којој је приказан млади непознати човек – или је то Бранко Радичевић? Распрострањена су била и његова попрсја, израђена по Мининој слици, која су израђивали књижари Браћа М. Поповићи из Новог Сада, у славу свечаног преноса Бранкових земних остатака, а Бранкова гипсана попрсја била су популарна и на почетку 20. века. Иако није присуствовао Мајској скупштини 1848, Бранков лик налази се на истоименој литографији коју је по идеји сликара Павла Симића извео Јосиф Бауер 1863, док га на истоименој слици, насталој 1848/49, нема. Ипак сматра се да се Бранков најбољи портрет налази на литографској слици Анастаса Јовановића *Срби око њевача*. Песников лик и дело заузимали су значајно место и у популарним издањима која су промовисала националну идеју и српски национални пантеон, какво је нпр. било дело Андре Гавриловића *Знамениџи Срби XIX века*, (1900–1904), првобитно куповано најчешће из потребе да се из њега издвоје портрети које су, урамљене, вешали на зидове кућа, школа, манастира и парохијалних домова.

Представа *Бранко и вила* била је подједнако популарна као и песников портрет у то време, када су алегоријске персонификације служиле за визуелно изражавање апстрактних појмова. Новак Радонић је, потакнут Бранковим стиховима и његовом пре-раном смрћу, насликао 1857. године композицију

Виле крунишу Бранка, препуну романтичарске симболике у виду венца, палета, књиге, глумачке маске, гитаре и др., док је самоуки сликар Миливој Мауковић урадио у Минхену слику *Бранко и вила* као поклон Илији Огњановићу Абуказему, власнику и уреднику листа *Јавор*. „Током последњих деценија 19. и прве половине 20. века, идеализована представа на којој песника с гулама у рукама вила крунише ловоровим венцем, стекла је велику популарност и могли бисмо рећи статус 'патриотске иконе'“, закључује ауторка. Иако симбол епске поезије, гусле су се уз лиричара Бранка на овим представама више налазиле као симбол националног херојства и историјског континуитета, као што су се из истог разлога појављивале на портретима националних песника. Представа је била умножавана као уље на платну и продавана посредством Трговине богослужбеним предметима и иконама коју је Никола Ивковић држао у Новом Саду, а налазимо је и у вајарству, као и у делима примењене уметности. Ђорђе Јовановић израдио је 1893. рељеф *Бранко и вила*, а вез са овом темом дело је Марије Вучетић, супруге Илије Вучетића. Бранков лик и ова представа, заједно са његовим стиховима, честа су места на великом броју дозидница, пешкира и таблета, које је народ израђивао исказујући почаст и на овај начин познатом песнику. Но ништа није тако умножило његову популарност као што су то средства масовне комуникације у коју су у то време спадала дневна и периодична штампа (иначе обилато коришћена у истраживању теме ове студије), фотографије и разгледнице. Пред светковину преноса костију у новинама су излазиле рекламе за овај догађај који је инспирисао многобројне уметнике да раде нове Бранкове портрете, слике свечаног преноса, медаље, албуме фотографија, а једна од занимљивијих је слика *Пренос Бранкових костију на Свражилово*, настала 1886, три године након преноса, а годину дана након подизања споменика, коју је израдио Александар Подгорчић. На њој је овековечен моменат када председник Матице српске Миша Димитријевић, над Бранковим сандуком, у подножју Стражилова, држи говор, док су сви ликови, окупљени око њега, окренути ка гледаоцу, тако да у њима можемо препознати око стотину истакнутих јавних и културних радника тога доба, као што су Лаза Лазаревић, Ђорђе Натошевић, Јован Јовановић Змај, Лаза Костић, Илија Огњановић, Светозар Милетић, Паја Јовановић и др., од којих

неки нису ни присуствовали овом догађају, што све не умањује документарну вредност слике.

Поред већ наведених видова визуелне масовне комуникације, могу се истаћи и карте за играње, које је, као комплет, издао Ђорђе Миросављевић 1900. године, назвавши их *Квартет српских списатеља*. Представљање знаменитих личности на картама било је популарно још у Француској од 18. века, када су се приказивали њихови владари и вође, хероји револуције 1789. и 1848, енциклопедисти, књижевници и уметници, а ова пракса узела је маха и у Еропи и у Америци, где се и данас, по музејима и приватним колекцијама, скупају и чувају читаве серије карата са ликовима знаменитих личности. *Квартет српских списатеља* чинило је шездесет карата са ликовима петнаест најпознатијих српских писаца, сваки на четири карте, док се на карти налази слика писца, година рођења и смрти и називи четири најпознатија дела. Циљ игре био је подстицање познавања српских писаца и њихових дела, а Бранко Радичевић био је препознат по насловима следећих песама: *Ђачки расипанак*, *Девојка на студенцу*, *Пушник на уранку* и *Никад није виђо твоје тело...*

У домену визуализације Бранковог култа налазе се и илустрације његових песама – од којих се посебно истичу силуете, које су се као жанр усталиле 1876. године, и биле популарне све до 1890. „Црно-беле илустрације, рађене пером, које оживљавају стихове романтичара и дечјих песама одводећи нас у свет маште и игре сенки, дошле су у српску уметност из Немачке, највероватније захваљујући трговачким и културним везама.“ По богатству илустрација ауторка Снежана Мишић истиче луксузно издање Бранкових *Песама* из 1882. године, које је издао књијар Лука Јоцић из Новог Сада, а коју је графички опремио Бранко Радуловић, зачетник графичког дизајна код нас. Прикази ове књиге у то време оцењују је као прво лепо дело по питању графичког дизајна код Срба, а оно је на сајму књига у Трсту исте године када је изашло, добило сребрну медаљу за ликовно решење. По броју илустрација, које су се појављивале уз Бранкове песме у српској штампи, истиче се и Владислав Тителбах, аутор *Албума Бранкових песама* (што је данас права библиографска реткост).

Најпознатијим уметничким делом које је настало на подстицај Бранкове лирике сматра се *Девојка на студенцу* (настала 1918–1936), диптих Уроша

Предића, чија је представа била један од најпопуларнијих зидних украса широм Војводине.

Најдубљи продор у 20. век Снежана Мишић остварује када разматра генезу спомен-биста у Сремским Карловцима. Ђорђе Јовановић се, још једном након рељефа, окренуо портретисању Бранка Радичевића, израђујући његову бисту коју је 1900. године изложио на Светској изложби у Паризу и за коју је добио златну медаљу (награду је добио и за бронзану статуу кнеза Милоша). Његов модел био је откупљен за подизање споменика Бранку у Сремским Карловцима, а бронзано попрсје, високо један метар, сливено у Будимпешти, постављено је на мермерни постамент висок скоро два метара, у двориште Српске гимназије коју је Бранко опевао у свом *Ђачком расјанку*. Јовановић је у овом портрету дао идеализованог Бранка, уносећи дух његове поезије у одлике које су у себи носиле карактеристике Минине слике. Откривање овог споменика пратиле су бројна одуговлачења и перипетије, као и локалне анегдоте, али нема помена о свечаности која би пратила његово откривање. Стајао је до Другог светског рата када је биста уништена, а по узору на њу Владета Петрић

направио је 1947. бронзано, нешто масивније попрсје, које и данас краси улаз у Карловачку гимназију.

Исцрпност истраживачког подухвата Снежане Мишић је поред закључних разматрања, резимирана и сажецима на енглеском и немачком, а приказани ток битних момената у стварању култа Бранка Радичевића путем визуелне (и друге културе) поткрепљен је и коментарисан бројним дефиницијама и тумачењима проученим у делима Ентонија Смита, Јиргена Хабермаса, Ненада Макуљевића и Мирослава Тимотијевића, која су послужила и као методолошки ослонац у пре свега историјском приступу теми. Књига је богато илустрована, а потписи под илустрацијама, црно-белим и колор, не остављају места сумњи о томе ко је аутор, шта је на илустрацији, где је смештена и који је њен инвентарни број. Библиографија и именски и топографски регистар доприносе темељној научној профилираности ове студије, чије је издавање пропраћено једном дизајнерски крајње промишљеном и стилизованом публикацијом.

Мр Лигија Мусџеганајић

СВЕТИОНИК НОВИЈЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

Жарко Димић, *Прејед историјата Архива САНУ у Сремским Карловцима (1949–2009)*, Културни центар „Карловачка уметничка радионица“ – ДНС „Логос“, Бачка Паланка – Сремски Карловци 2010.

Са Великом сеобом Срба 1690. године отпочиње и новија политичка, али и културна историја српског народа. Предводници Сеобе, патријарх Арсеније III и народне старешине водиле су народ у избеглиштво, али су они од највећег поверења носили са собом и највеће народне драгоцености; новаца колико се у црквеним касама нашло, мошти светитеља, повеље, грамате, књиге и друга важна документа. С њима су стигли и до Сентандреје.

По успостављању Карловачког мира, 20. година касније, смештају их по фрушкогорским манастирима или привременим резиденцијама патријарха Чарнојевића. У тада већ 200-годишњем Крушедолу, чију смо 500-годишњицу обележили прошле године

(2009), успоставља се Митрополија (1708), која по преласку у Сремске Карловце (1713) постаје Карловачка митрополија, духовно везана за мајку цркву – Пећку патријаршију.

По укидању Пећке патријаршије 1766, Карловачка митрополија остаће највећи духовни и национални светионик Срба свих и свуда. У њој су велики митрополити и патријарси наставили да чувају народне драгоцености у виду писаних докумената у, по модерним европским стандардима успостављеном, од 1719. године, Митрополитско-патријаршијском архиву. Сачуваним документима, невеликог броја али великог значаја, рукописним књигама, јеванђељима, житијима, повељама и њиховим копијама и

канонима, придодавани су нови, царско-привилегијални документи и други.

Борба за очување српских привилегија биле су истовремено, пише Димић, и битке за очување културе, вере, језика, политичког и верског статуса српског народа у Хабзбуршкој монархији. Изношене су привилегије, нарочито оне прве, леополдовске, на светлост дана и пред народ само у пресудним моментима, као на пример 1848. године, на Мајском сабору у Сремским Карловцима.

За време Српског народног покрета карловачки архив је се селио најпре у Београд, затим Темишвар, па у Бечки ратни архив, у којем је остао све до 1896, док патријарх Георгије Бранковић није измоллио његово враћање у Карловце. У овој књизи износе се и други детаљи везани за садржај, уређивање и значај овог архива. Аутор је посебну пажњу посветио његовој судбини за време Другог светског рата, када је хрватска усташка држава, завладавши нашим Сремом уз помоћ немачких нациста, кренула у уништавање српске верске, културне и научне баштине, са истом бестијалношћу с којом је кренула у уништавање људи српске нације и вере православне, мушкараца, жена и деце, тако да су чак и Немци били констернирани. Нека нам о томе сведоче сећања Глеза фон Хорстенауа, немачког опуномоћеног генерала у Загребу.

Аутор је с правом у овој књизи устврдио да без овог архива не би било могуће писати новију српску

историју, како политичку и војну, тако и црквену и културну. Када се зна да су корисници архивске грађе Митрополитско-патријаршијског архива били један Руварац, Јакшић, Радонић, Грујић, Поповић, Костић, Петровић, Стајић, а потом Гавриловић, Медаковић, Крестић, Давидов и други, све до најмлађих, данашњих корисника, могуће је закључити о важности грађе која се у њему чува и обрађује.

Ниво заштите грађе с обзиром на њен значај није на потребном нивоу. Увек је нешто друго, мање важно, властима ургентније од наших архива, музеја и библиотека, тих ризница духовних производа нашег народа и његовог саобраћања са другим народима.

Митрополитско-патријаршијски архив је, на основу одлуке Светог Синода СПЦ, 1949. године предат на старање Српској академији наука и уметности. Њему су придодати и неки други фондови и збирке, Карловачког магистрата, Карловачке гимназије итд., тако да комплетиран, већ 60 година служи домаћим и страним истраживачима српске и европске историје.

Аутор је у књигу укључио и попис архивских фондова и збирки у које је разврстан архивски материјал, што ће потенцијалним корисницима олакшати приступ његовој грађи. Дате су и друге корисне информације, спискови управних одбора, директора, стари кућни ред, који ни до данас није ништа изгубио од своје актуелности. У књизи је штампана и рецензија академика Динка Давидова. Поред њега, књигу је стручно оценио и академик Чедомир Попов, а уредник издања је моја маленкост. Рецензентском тиму је придружен и др Небојша Кузмановић. Издавачи књиге су Културни центар Карловачка уметничка радионица и Друштво за науку и културу Логос из Бачке Паланке. Књигу је графички обликовао Зоран Хајрић. Покрајински секретаријат за културу и карловачка Општина финансијски су помогли да се књига објави. На крају истичем да је књига илустрована пробраним фотографијама неких докумената, простора и људи који су радили или још раде у Архиву и за Архив САНУ у Сремским Карловцима.

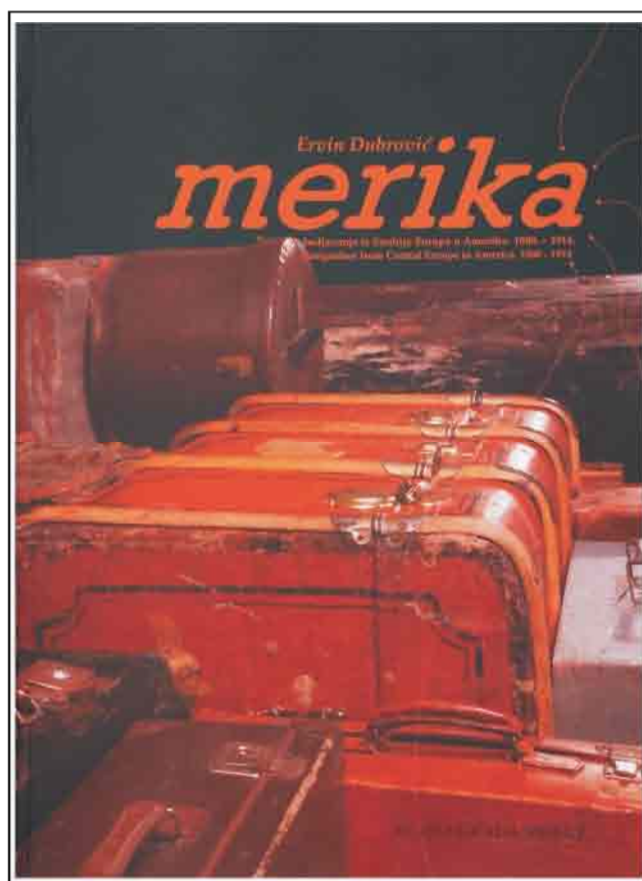
Др Драго Њејован

СУДБИНА ИСЕЉЕНИКА У АМЕРИКУ ИЗ „НАШИХ“ КРАЈЕВА КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Ervin Dubrović, *Merika. Iseljavanje iz Srednje Europe u Ameriku 1880–1914. / Emigration from Central Europe to America 1880–1914*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2008.

Ова двојезична књига, штампана на хрватском и енглеском језику, настала је као део широког и темељитог пројекта истраживања о исељеништву из разних крајева бивше Аустро-Угарске до Првог светског рата, у којем су осим носиоца пројекта, Музеја града Ријеке, учествовале бројне институције из више градова европских земаља (Хрватске, Мађарске, Словеније, Немачке, Словачке, Аустрије, Србије, Италије итд.), као и из Сједињених Америчких Држава, Канаде и Аустралије. Ова студија је објављена поводом одржавања истоимене изложбе у Музеју града Ријеке крајем 2008. и почетком 2009. године. Аутор књиге и изложбе је господин Ервин Дубровић, дугогодишњи, агилни директор ријечног градског музеја, који је успео да око идеје сагледавања судбине исељеника из „наших“ крајева Средње Европе окупи бројну и квалификовану екипу истраживача и сарадника, те да омогући коришћење музеолошке, архивске и друге грађе из свих релевантних институција с обе стране Атлантика. У овом изванредном подухвату учествовао је и Музеј Војводине, као и његови стручњаци (Љубица Отић, Милкица Поповић, Илија Комненовић и Јован Пауновић), а драгоцену помоћ на овом пројекту пружио је и Музеј Николе Тесле из Београда.

Аутор је студију конципирао као хронолошко-тематски приказ насељавања Америке из Европе од Колумбовог открића „Индије“ тј. Америке (назване по Америгу Веспучију, каснијем постколумбовском истраживачу) крајем XV века, до почетка XVIII века, када се у велики англосаксонски талас исељеништва из Европе, укључују „континенталци“, пре свега Немци, који од 1709. до 1766. године достижу бројку од 200.000 усељеника у Америку. Масовност имиграције у Америку започињу Ирци у првој половини XIX века, да би средином века (1846–1847), због глади на овом острву у саставу Британског царства, изазване пропалим уродом кромпира, дошло

до драматичног покрета народа, најпре према енглеском Ливерпулу, а одатле према Америци. За те две године број Ираца на острву се са осам милиона своди на три милиона, од којих већина нову шансу тражи преко Атлантика, у Америци.

Емиграција са територије Аустро-Угарске постаје масовнији феномен тек после либерализације прописа о кретању унутар државе и преко граница Аустријске монархије (од 1849. до 1867), да би од Нагодбе (1867) постојало двојно законодавство о емиграцији, као и различита политика која је у оба дела Хабзбуршке царевине тим поводом вођена. Из аустријског дела Монархије, у којој предњачи Далмација, исељенички талас од 1880. односи по 20.000

људи годишње. Године 1892. он достиже цифру од 50.000 исељеника, а 1904. чак 100.000 људи. Највећи број емиграната су из периферних делова, из данашње Пољске, Украјине, Словачке и Румуније, те из Италије. С друге стране, у угарском делу Монархије, периферни делови земаља „круне Сент Иштвана“ постају полигон масовног исељавања Словака, Русина, Немаца („Подунавских Шваба“), Румуна, Срба и Хрвата из данашње Словачке, Украјине, Румуније, Босне и Херцеговине, Србије (покрајине Војводине) и Хрватске (Банске Хрватске и бивше Војне Крајине). Подстицај исељавању нису само економска беда, већ и национална обесправљеност словенских, јеврејских и романских елемената у Монархији у којој су „владајући“ народи Немци и Мађари и сами подељени на привилеговану мањину и обесправљену већину. Према попису становника Аустро-Угарске из 1900. године у овој земљи је у аустријском делу живело 8.753.404 житеља чији је „матерњи“ језик немачки, 9.351 Мађар, а остало становништво, тј. огромна већина били су: 14.771.514 Словени, 954.750 Румуни, 1.224.711 Јевреји и 437.978 „остали“, што износи 26.150.708 становника, док је у угарском делу Монархије наспрам 8.143.604 Мађара, те 1.918.483. Немаца, живело 5.151.589 Словена, 2.795.272 Румуна, 851.378 Јевреја и 394.233 „осталих“, што износи 19.254.559 становника. Дакле, од укупно 45.405.267 становника Аустро-Угарске, Немаца и Мађара заједно (10.670.887 + 8.152.955) било је 18.839.852, што је много мање него „народности“ (Словени, Румуни, Јевреји итд.), којих је било 26.500.000. На попису становника Аустро-Угарске из 1910. године регистровани су следећи подаци: у аустријском делу Монархије живело је 9.500.600 Немаца у односу на 28.571.934 свих становника, док је у угарском делу живело 8.833.819 Мађара у односу на 20.886.487 свих становника. Укупно гледано, 1910. године у Аустро-Угарској је наспрам

19.000.000 Немаца и Мађара живело 30.000.000 „народности“ (Словена, Јевреја, Румуна итд.). Треба напоменути да је пописне податке о Мађарима потребно умањити за одређени проценат присилне и „добровољне“ мађаризације која је од Нагодбе (1867) интензивно провођена у угарском делу Царевине.

У посматраном периоду из Аустро-Угарске се исељавају све националности, али највише и најинтензивније „народности“. Аутор износи податке да се од 1901. до 1910. Немци исељавају у годишњем интензитету од 7.816 (1901) до 26.324 (1910), Словени од 77.105 (1901) до 177.046 (1910), Румуни од 2.020 до 15.317, Мађари од 13.310 до 26.818, Јевреји од 13.006 до 131.412, што значи да је неједнаки интензитет исељавања био на штету Славена и Јевреја у односу на Немце и Мађаре.

Аутор је посебну пажњу посветио идентификовању организатора, превозника (бродарских компанија) и посредника, овог егзодуса из Европе, те лукама (северним и јужним) из којих је егзодус кретао. У том смислу он је нарочиту пажњу посветио значају Ријечке луке. Затим је пратио судбину исељеника, њихово сналажење у Новом свету, као и тенденције повратка.

Од познатих исељеника, аутор је одабрао најзначајније из разних народа, а од наших он је укратко описао судбину Николе Тесле и Михајла Пупина, који су Америци и свету дали велике научне и проналазачке доприносе, чиме се њихови родни крајеви (Лика и Банат), а и ми заједно с њима, можемо поносити.

Као и у претходним Дубровићевим књигама, које су увек биле везане за изложбе на изузетно важне теме, графичко уређење, објављене фотографије и други садржаји, заслужују похвалу и могу да служе као узор.

Др Драго Њејован

АРХИВСКА СВЕДОЧАНСТВА О ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Рација – III група масовних злочина – злочини окупатора и њихових помагача у Војводини, приредио др Драго Његован, Прометеј – Мало историјско друштво, Нови Сад 2009.

Са приликама и околностима везаним за Други светски рат и период након њега приређивач упознаје читаоца у предговору публикације. Др Драго Његован указује на чињеницу да је од 1941. до краја 1944. мађарска окупаторска власт починила злочине над Србима и Јеврејима. Главни народноослободилачки одбор Војводине у Новом Саду је 21. новембра 1944. донео одлуку о формирању Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, на челу са Петром Мијачевићем. Како др Његован наводи на основу пријава преживелих, бројних докумената, личних сведочења и сл. – ова комисија је установила девет група масовних злочина

које је мађарски окупатор починио у Бачкој и Барањи. Под редним бројем три наша се рација у јужној Бачкој, која је, пре свега, погодила Шајкашку, Нови Сад и Бечеј, коју су јануара 1942, године извеле снаге Хортијеве Мађарске. Дакле, рација представља масовни злочин над Србима и Јеврејима, иако је међу жртвама било и припадника других националности.

Покрајинска комисија за утврђивање злочина и њихових помагача у Војводини је већ 1945. године објавила сажете налазе. Књига под називом *Саопштења о злочинцима окупатора и њихових помагача у Војводини 1941–1944 : Бачка и Барања* (кв. 1) објављена је 1946. у 4.000 примерака. Одељак о рацији обухвата од 121. до 224. стране.

У другој половини 20. века рацијом се бавило много историчара, истражујући и сагледавајући ову проблематику из различитих угла. Документи о рацији у јужној Бачкој се у књизи др Његована објављују на основу елабората Покрајинске комисије који се чува у Архивској збирци Музеја Војводине. Књига је илустрована фотографијама рације из Збирке фотографија Музеја Војводине, као и новијим фотографијама споменика подигнутих у част жртава рације.

Поменута публикација има неколико поглавља: Рација у Шајкашкој, Рација у Новом Саду, Рација у Србобрану и Бечеју, Жртве и штета, Одговорност за рацију. На крају је дата Листа до сад утврђених одговорних лица, Именски регистар, Фото-албум „Рација“, Фото-албум Комеморације жртвама „Рације“ и Белешка о приређивачу.

Покрајинска комисија за утврђивање злочина регистровала је 1.235 имена одговорних за учешће у реализацији рације. Др Драго Његован указује на поједине виновнике који никад нису кажњени.

Приређивач се захваљује свим стручним сарадницима који су учествовали у изради ове књиге, пре

свега кустосима и историчарима Станку Димићу, Софији Томик, Синиши Јокићу, Јаворки Рачуници, Жарку Димићу, као и техничким сарадницима Обренији Стојков и Татјани Вучићевић. Рецензенти књиге су академик Чедомир Попов и Звонимир Голубовић, музејски саветник.

На 466 страна дат је детаљан преглед рације и списак лица која су одговорна за наведени злочин.

Препознавши важност овог деликатног документа, приређивач га је објавио у овој значајној публикацији и тако олакшао истраживачки посао сваком историчару или истраживачу који се буде бавио темом рације у Бачкој.

Милкица Појовић

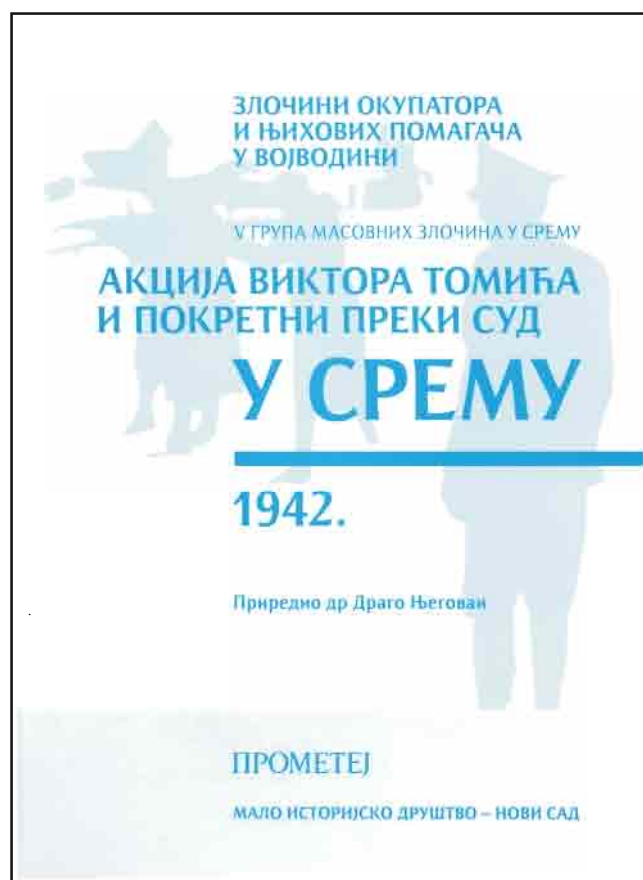
ТРАГОВИ ОКУПАТОРА ИЗ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Акција Виктора Томића и покретни преки суд у Срему 1942. – В група масовних злочина – Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини, приредио др Драго Његован, ИК „Прометеј“ – Мало историјско друштво Нови Сад, Нови Сад 2009.

Настављајући са публикавањем грађе Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, приређивач др Драго Његован, музејски саветник Музеја Војводине, и издавачи ИК „Прометеј“ и Мало историјско друштво – Нови Сад, поново стављају нашој стручној и другој заинтересованој јавности на увид документе везане за један од најмасовнијих окупаторских злочина у Војводини, акцију Виктора Томића. Као и претходна књига из ове едиције, везана за рацију у јужној Бачкој, јануара 1942., и она публикује документе настале радом поменуте комисије, на челу са Петром Мијачевићем.

По броју жртава, акција Виктора Томића је, уз „јануарску рацију“, најмасовнији ратни злочин окупаторско–квислиншких власти у Војводини током II светског рата. У њој је дошла до пуног изражаја патолошка мржња усташког режима према свему што је српско и православно. Људи су осуђивани на смрт на основу батинама изнуђених признања, а често и без њих, само на основу непроверених исказа трећих лица, или напросто сумњи да су починили дело које им се ставља на терет. Чак ни оно мало права које је наказно правосуђе ове наказне државне творевине и идеологије давало није примењивано, па ни право на одбрану и жалбу. Довољно је упоредити дане и сате изрицања и извршавања пресуда, наведене у извештајима самих целата, па да то буде несумњиво јасно.

Посебно скрећем пажњу читаоцима на, можда не толико занимљив за читање, али као историјски извор веома симптоматичан, додаток 3 (стр. 295–320), колекцију казних листова жртава овог злочина, начињених током самих догађаја о којима је овде

реч. Ови листови, практично судски досијеи жртава, сатоје се од две странице, а готово целу другу страницу заузима рубрика „Раније казне“. У свих 50 овде датих примера, та рубрика је потпуно празна. У питању су, дакле, људи који никада пре нису имали сукоба са законом.

Неопходно је напоменути и историјску чињеницу да је иницијатива за овај злочин, потекла од месних усташко-немачких органа власти, одобрена од самог Анте Павелића, који јој је, формирањем специјалног покретног преког суда, и Вишег редарственог повјереништва за жупу Вука (Срем), на челу са својим човеком од поверења Виктором Томићем, и пратећим наређењима уз горе наведену одлуку, одредио и карактер и обим. А податак да је паралелно са овом акцијом спроведена и обимна немачко-усташка војна операција „Боровски“, током које су такође извршена бројна злодела над ненаоружаним цивилним становништвом, најречитији је доказ о спрези двају окупатора на заједничком послу поробљавања и економске експлоатације плодне сремске равнице и њеног етничког чишћења од српског живља, с том разликом што су усташе то желеле да изведу одмах, док су Немци, из својих војно-економских интереса, остављали то питање за касније.

На крају, поновио бих сугестију коју сам приређивачу и издавачима дао и у приказу првог зборника из ове едиције. Сматрам да би сва сведочанства која је прикупила Анкетна комисија, а која се у елаборату делимично цитирају, или само помињу по сигнатури, требало прикупити и публиковати у целини, како би се стекао потпун утисак о злочинима које обрађује тај материјал.

Издавач „Прометеј“, већ дуже време једна од наших најугледнијих кућа, опремио је ову књигу идентично као и претходну, чиме је и визуелно наглашено да оне чине почетак једне веће едиције издања везаних за проблематику окупаторског терора на тлу Војводине.

Овим делом начињен је други значајан корак у области поновног издавања грађе везане за окупаторске злочине у Војводини, а знајући агилност приређивача, не сумњам да ће ускоро следити и наредни. Свим колегама историчарима, научној и стручној јавности, публицистима, заинтересованим појединцима, и потомцима жртава акције Виктора Томића, препоручујем ову књигу као незаобилазно сведочанство једне историјске трагедије.

Мр Преграј Бајић